

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ФИЛОЛОГ

ЧАСОПИС ЗА ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

IV 2013 8

PHILOLOGIST

JOURNAL OF LANGUAGE, LITERARY AND CULTURAL STUDIES

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Јованка Ј. Радић
Институт за српски језик САНУ
Београд

УДК 305-055.1/.2:811.11'373.72
DOI 10.7251/fil1308026r

ДОСЛЕДНА „ФЕМИНИЗАЦИЈА“: ИСПОЉАВАЊЕ СВЕСТИ О РАВНОПРАВНОСТИ ПОЛОВА ИЛИ ПУТ У МЕНТАЛНУ ДЕГРАДАЦИЈУ

Апстракт: У раду се указује на повезаност феминистичких захтева да „жена буде видљива у језику“ (да се у називе звања и занимања доследно уграђује податак о полу) с очигледним мишљењем, а потом и с једним типом афазације. Реч је о тзв. поремећају сличности, чије је симптоме анализирао и систематизовао Роман Јакобсон. Поремећај се манифестује као мање или више нарушена способност изабарања и међусобне замене језичких знакова, који су с једне тачке гледишта једнаковредни (нпр. шиљило за оловке – нож), а с друге различити. Други члан тако организованих јединица има и општу, тј. неодређенореференцијалну вредност (или неодређеноперсоналну, исп. професорица – професор), а први нема.

Кључне речи: доследна „феминизација“, именичка моција, очигледно мишљење, вербално-логичко мишљење, селекција, изабарање, афазација, говорни развитак.

1. У лингвистици је пре непун век постављена, а потом у основи и потврђена хипотеза о лингвистичкој релативности, која тумачи однос између реалног света, на једној страни, и језика, на другој:

„Ljudska bića ne žive samo u objektivnom svetu, niti samo u svetu društvene aktivnosti, kako se obično smatra, već u vrlo velikoj meri zavise od posebnog jezika koji je postao medijum izražavanja u njihovom društvu. Potpuna je iluzija zamišljati osnovno prilagođavanje stvarnosti bez upotrebe jezika, kao i to da je jezik samo slučajno sredstvo rešavanja specifičnih problema komunikacije i refleksije. Činjenica je da je 'realni svet' u velikoj meri nesvesno izgrađen na jezičkim običajima određene grupe“ (Е. Сапир, према Vorf 1979: 95).

Указано је, дакле, на то да се исти „реални свет“ у језицима организује и одсликава на различите начине, зависно

од структуре граматичког и лексичког система датог језика.

1.1. Творци хипотезе нису, свакако, ни помишљали на то да се „основно прилагођавање реалности“ и језичка скица „реалног света“, несвесно изграђени на „језичким обичајима“ одређене групе, могу мењати свесно и плански, у складу с унапред постављеним циљем. Тога су се, изгледа, досетили креатори глобалног друштвеног поретка, који преко различитих друштвених група и „невладиних“ организација у малим или сиромашним земљама света покушавају деловати на њихове „језичке обичаје“, а тиме и на свест и мисао изворних говорника одређеног језика. Бројне „невладине организације“ у Србији су поодавно, вероватно по налозима својих иностраних ментора и финансијера, почеле говори-

ти о потреби промене народне свести. Посебно место у њиховој делатности заузима труд око људских права и тзв. родне равноправности, с језиком као главним објектом деловања. Истичући да „начело родне равноправности и недискриминације“ представља „једно од темељних начела људских права“, феминистичка „лингвистика“ у Србији се прихватила задатка да усклади „српски језик са Декларацијом о људским правима (1948)“ (*Муке са језиком*, интернет). Читав подухват се оправдава претпоставком „*da se osvajanjem rodno osetljive upotrebe jezika može uticati na svest onih koji se tim jezikom koriste u pravcu rodne ravnopravnosti*“ (Savić, интернет).

1.2. Иако је општепознато да се већина изворних говорника српског језика противи томе подухвату, непознавање механизма моћије рода је условило да општа и научна јавност у том противљењу остане без довољно правих аргумената. У наредном кораку, овај сегмент борбе за „родну“ равноправност од невладиних организација преузимају бројне владине установе (исп. Канцеларија за родну равноправност Србије, Канцеларија за родну равноправност Владе Црне Горе, Одбор за родне равноправности и сл.),¹ чији прописи чине да се мање или више доследна феминизација увелико почне наметати и језику основношколских уџбеника, без бојазни да би такав говорни модел могао негативно утицати на развој дечијег мишљења.

2. Да се најпре укратко осврнемо на први и лакши део питања постављеног у наслову рада. Кажемо лакши, зато што је у више наврата, различитом аргу-

¹ Равноправност полова и брига о „родној сензитивности“ српског језика данас постаје свим маргиналан сегмент деловања невладиних организација. И даље под плаштом борбе за људска права, примат се данас даје борби за „позитивну дискриминацију“ мањинских група, углавном Рома и хомосексуалаца.

ментацијом (в. нпр. Ђорић 2006, Стојановић 2006, Радић 2011), показано да доследна феминизација (употреба „родно осетљивог“ језика на свим логичким нивоима) не може деловати „у правцу родне равноправности“, одразити свест о равноправном (истом, једнаком) друштвеном положају жена и мушкараца. Јер, свест о једнакости подразумева једно име: као што је нпр. *глава* заједнички назив за све чему је својствен одређен положај или облик (нпр. *глава / човека/*, ~ *лава*, ~ *ексера*, ~ *потока*, ~ *шећера*), тако се и звања (улоге, делатности, својства и сл.), која под истим условима и на начин независан од полних разлика обављају жене и мушкарци, морају везивати за једно у свему једнако име (*директор*, *професор*, *диригент*, *хоровођа* и сл.). О томе најверљивије говоре примери скорашње лексикализације с почетка упарених јединица *секретар* и *секретарица* (исп. хрватско *тајник*, *тајница*) или *чистач* и *чистачица* (в. Ђорић 2006: 57), као и примери старе лексикализације у оквиру суплетивне моћије (нпр. *домаћин*, *домаћица*). Како ћемо видети, овде процесом лексикализације бива захваћена мовирана, а не „генеричка форма“ (исп. Ђорић 2006: 57–58): за разлику од „опште“ (неодређеноперсоналне) лексеме *секретар*, њој подређена форма *секретарица* тек у процесу лексикализације, који подразумева издвајање једног значења (референције) из другог, задобија статус посебне лексеме. Дакле, природа језика говори да доследно раздвајање „мушких“ и „женских“ звања и занимања не може водити „у правцу родне равноправности“, већ мора деловати супротно – подстицати развој свести о неједнакости (неравноправности) жена и мушкараца у друштву.

3. Основни циљ овога рада јесте да покуша разоткрити могуће дубље последице „усклађивања“ језика – ентитета који траје и гради се миленијумима, с

Јованка Ј. Радић

мање или више јасно декларисаним идеологијама једног времена. Како се род у српском језику испољава као интегрисана (афискална) категорија која чини организациону основу свих његових сфера и димензија,² логично је очекивати да свако спољашње мешање у било коју димензију функционисања те категорије, језик као целина мора осетити као својеврсни тектонски поремећај. Феминистички конструктивизам у српском језику плански (декларисано) је усмерен на домен који се у граматици препознаје као моција рода,³ док се последично (неплански, без декларисаних планова) протеже до лексичкосемантичке сфере, одакле делује на деконструкцију категорије рода у целини.

Да би се то показало, неопходно је, најпре, представити механизам деловања моције рода у српском језику, који је само делимично повезан с доследном „феминизацијом“ („родно осетљивом употребом“) језика.

² Дејство рода у српском језику могуће је раздвојено посматрати у сфери језика и говора, тј. посматрати га као (1) класификациону језичко-граматичку категорију – разлике типа *земља, памет, пут, село* (родови именица у језику), и као (2) флексиону, тј. референцијално-конгруентну граматичку категорију – *велики пут, велика земља, велико село* (род придевских речи, испољава се у реченици, тј. у говору). Поред тога, род у српском језику делује и у различитим димензијама семјозе, као (1) лексичкосемантичка категорија – разлике типа *патак* || *патка – паче* (тзв. природни род, семантичка димензија семјозе) и (2) референцијално-граматичка категорија – разлике типа *учитељица* | *учитељ* (моција рода, прагматичка димензија семјозе). О разликама између ове две димензије в. Moris 1975: 36–52.

³ И овога пута ћемо по страни оставити појаве намерне деконструкције конгруентних механизма, који се, засад, бележе само у сфери писаног говора (исп. моделе типа: „буде предложио/предложила“, „од њега/ње се очекује“ и сл.). Вероватно је сувишно запазити да протезање паралелизма мушко | женско на синтаксички ниво представља посебно изразит притисак на слободу мишљења и говора.

3.1. Говоримо о доследној феминизацији због тога што феминистичке интервенције у језику подразумевају тежњу да се потпуно (номинално) раздвоје „женска“ и „мушка“ звања и занимања. Оно што се данас уобичајено поима као *феминизација језика*, у лингвистици је донедавно било подвођено под термин *моција* (рода). У изворном смислу, то *моција* (лат. *motio* – кретање, *movere* – кретати се) подразумевало је (а) „промена придева по роду (мушком, женском и средњем)“ и (б) „грађење женских именица од мушких (*песник – песникиња*) и обрнуто“ (Клајн, Шипка 2008: *моција*). У србистици су ова два смисла термина *моција* раздвојена. Промена рода код придевских речи доследно се представља као *промена* – трочлана уско морфолошка категорија која се посматра напореда с бројем, падежом, лицем, временом и сл. Термин *моција* (рода) је резервисан само за *именичку моцију*, која се дефинише као „творбени начин обележавања разлике у полу“ (Ђорић 1982: 6). Све поменуто термине „феминистичка лингвистика“ доследно избегава, вероватно због тога што они подразумевају *промену* као вид „кретања“, тј. изразиту несталност мовираних форми и њихову подређеност основним лексемама.

3.2. Пре продора идеологије феминизма, која је првенствено усмерена на звања и занимања, у србистици су истражени и с формалне стране детаљно описани различити начини изражавања разлике у полу (Ђорић 1982), и то како у категорији људско („лица“), тако и у категорији нељудско („животиње“).

3.2.1. Истраживање Божа Ђорића је, са семантичке стране, показало да у обе категорије разлика ’женско – мушко’ може бити (1) неизражена (нпр. *гладница, вођа, борац, жирант, сведок, филозоф; птица, риба, веверица, шаран, гавран*), или (2) изражена, и то (а) по принципу тзв. еквиполентне опозиције

(тип *мушкарац – жена, старица – старац, господин – госпођа; во – крава*) и (б) по принципу тзв. привативне опозиције (тип *жена – човек, учитељица – учитељ; лавица – лав, ован – овца*) (Ђорић 1982: 3–6).

Наспрам еквиполентних опозитних парова, које карактерише међусобно искључивање (*мушкарац – жена*),⁴ стоје привативни опозити, у којима један члан (обично „мушки“) у језику функционише као општи назив за бића одређеног рода (*род* у логичком смислу) или врсте, тј. као назив неутралан на податак о полу (*човек, лав, овца*). У говору се исти тај назив примењује и као ознака за бића једног пола (*човек – одрастао мушкарац, лав – лав мужјак, овца – овца женка*). Други (привативни) члан опозиције функционише само на нижим нивоима општости (не значи ни род, ни врсту): у функцији тога члана стоји семантички спецификована (подређена) јединица (нпр. *ован* је подређено јединици *овца*). Тај подређени члан значајно (репрезентује) бића једног пола у одређеном роду или врсти (појмови „бивства“ типа *жена, лавица, ован*). Остало је, међутим, неопажено да у групи (релацијско-)квалитативних назива лица (типа *учитељ, вођа, руководилац; судија, зналац, спавалица* и сл.), који не значе ни род ни врсту (не припадају категорији „бивства“), мовирани члан настаје као говорна (често оказионална) јединица којом се значајно примењена на одређено (ређе и неодређено) лице женског пола (*учитељица ’,та“ жена учитељ’ / ’жена учитељ’, помоћница*

⁴ У науци је остало неопажено да је искључивост еквиполентних опозита омогућена постојањем трећег члана, неутралног на њихову међусобну разлику (*мушкарац || жена – људи, во || крава – ГОВЕДА, господин || госпођа – ГОСПОДА, старица || старац – СТАРЦИ, грађанин || грађанка – ГРАЂАНИ*), тј. њиховим животом у трочланим структурама. На темељну важност трочланих (тријадних, а не бинарних) структура у организацији језика указивали смо у више наврата (в. Радић 2013).

’та“ жена помоћник’, *водичица ’,та“ жена туристички водич’).⁵

3.2.2. Разликујемо значење од значавања (исп. разлику десигнација – денотација, Moris 1975: 36–40) због тога што значење подразумева збир више семантичких компоненти и статус лексичке јединице (нпр. *лав* значи ’женка из врсте лав, биће одређених морфолошких карактеристика, улоге у репродукцији и сл.’), док нам *назначавање* подразумева само једну (елементарну) сему, и то ону која се не посредно „пресликава“ (основној јединици придолази) из предметне сфере (исп. *она | он*). Ако пажљиво анализирамо односе међу говорним јединицама српског језика, лако ћемо увидети да форме типа *учитељица* немају никакво сопствено значење, већ да њихово значење носе „амбивалентне“ лексеме типа *учитељ*.⁶ Форма *учитељица* се од појмовне јединице *учитељ* разликују отприлике онолико колико и генитив *учитеља* од номинатива *учитељ*:⁷ као што ово *учитеља*

⁵ Парови типа *наставник – наставница* су само привидно једнаки паровима типа *брат – сестра, отац – мајка, друг – другарица* и сл. (в. Ђорић 1982: 4), јер градња односа *мајка ↔ син, мајка ↔ кћи, отац ↔ син, отац ↔ кћи; сестра ↔ сестра, сестра ↔ брат* итд. подразумева вишеструку, бројним факторима условљену зависност од пола, док се корелативни однос *наставник ↔ ученик / ђак* гради независно од пола лица која се нађу у улози *наставника* и *ученика*. Корелативи типа *наставник* се, на другој страни, по много чему разликују и од атрибутивних назвања типа *филозоф* или *зналац* (несвојствена им је референцијална примена), а те разлике пресудно утичу на њихово учешће у моцији рода (о овим питањима детаљније у Радић 2011).

⁶ Сажета аргументација и преглед погледа на ово питање даје се у Ђорић 2006: 51–56, 58.

⁷ Полазећи од тога да граматографија под лексикализацију подводи семантичку специјализацију како падежних јединица (исп. прилоге *успут, углас, широм*), тако и мовираних форми (исп. *секретарица*), било би логично да се и нелексикализовани мовирани елементи моционог пара посматрају као граматичке форме одређене лексеме, а не да се у речницима пописују као да су посебне лексеме.

назначава контекстуално одређен однос (аблативност, адлативност, посесивност и сл.), тако и *учитељица* назначава референтно одређену примену, тј. назначава да је референтно биће женско.⁸ Схватање да се мушко и женско „не разликују по врсти“ (наравно, ни по роду), експлицитно је образлагано још у антици: мушко и женско су „твар“, а „твар не чини разлику“ бивства, већ „одредба“ (*Met.* 1058b1–5);⁹ или, „ни људи [тј. људске индивидуе, J. P.] нису врсте човека, мада су друкчији месо и кости из којих је овај или онај“ (*Исто:* 5–10). Аристотел закључује да мушко и женско јесу „особена својства животиње, али не с обзиром на њено бивство, већ у њеној твари и у њеном телу“ (*Исто:* 20–25). Полазећи од овог, механизам моћије рода у српском језику би се могао тумачити као показатељ да у категорији ’људско’ српски језик формалним средствима назначава основну разлику у „твари“ референтних лица (*учитељица* → ☉, *учитељ* → ☺).

Од две референцијално упарене јединице само се једна уздиже на највиши ниво, тј. само једна постаје и

⁸ На губљење осећаја за многе важне семантичке разлике у језику упућује појава да се јединице типа *учитељица* у лексикографији по правилу дефинишу као ’жена учитељ’, уместо ’учитељ женско’. Не опажа се да ово ’жена’ подразумева значење сложено од великог броја семантичких компоненти, укључујући и све мање или више уобичајене улоге жене (сестра, мајка, супруга, домаћица итд.), док ово ’женско’ не значи ништа друго до ’пол’ – ’биће женског пола’. Само нам другонаведена вредност (неутрална на разлике између родова и врста) дозвољава да *учитељица* применимо и на ентитете изван рода ’људско’, тј. фиктивно их поставимо у улогу учитеља (исп. *учитељица* патка, басна *Ружно паче*).

⁹ Илустрације ради, у Категоријама се објашњава да *човек* по својим најопштијим природним карактеристикама припада роду (*subtittit genus*) *живо биће*, а по главним специфичним разликама (*infima species*) врсти „сувоземно“ и „двоного“ (*Kat.*: 17). Као главне одредбе човека препознају се, дакле, *сувоземно* и *двоного*.

одредба: *учитељ* ’особа која подучава’. Управо тиме мора бити омогућена примена „општих“ персоналних назива (неутрални на податак о полу) на женске особе, чак „и у случајевима кад им у принципу колерирају мовирана феминина“ (Ђорић 1982: 14).

3.3. Видели смо да се у србистици зна да „мушки називи лица у многим случајевима имају [...] значење општег рода“ (Ђорић 1982: 13–14), тј. да се користе као називи улога, звања и занимања, те и као специјализовани (неодређеноперсонални) називи лица по улози, звању, занимању и сл. Науци је, међутим, остајала непозната суштина оваквих појава, тј. сам механизам деловања моћије рода у српском језику: „Тешко је објаснити кад се и под којим условима јављају женски називи, као што је тешко објаснити честа кол е б а њ а у употреби мушких и женских назива у примени на лица ж. пола, као на пример: *власница* – *власник*, *председница* – *председник*, *шампионка* – *шампион*, *студенткиња* – *студент* итд. [спац. J. P.]“ (Ђорић 1982: 14). У потреби да схвате праксу идеолошки мотивисане (намерне и доследне) феминизације српског језика, сличне недоумице исказују и савремени корисници српског језика (исп. „Nisam od onih koji bi insistirali na tome [феминизацији], ali ponekad se stvarno zamislim kako bi neko zanimanje glasilo u ženskom rodu. Neki ženski ekvivalenti su uveliko ušli u jezik, na primer – nikada se ženskom profesoru nećete obratiti sa ’Profesore’. I kad već postoje kuvarice, profesorke, sekretarice, itd. ne znam u čemu je problem sapsihološkinjama, filozofkinjama (nisam baš sigurna kako ovo ide) [спац. J. P.]“ (*Forum.fil*, интернет).

3.4. Непознавање услова под којима делује именичка моћија онемогућавало је лингвисте да дају одговоре на оваква питања, али и да се аргументовано успротиве све агресивнијем таласу до-

следне феминизације српског језика. О томе кад и под којим условима се употребљавају (каткад и учвршћују, нормирају)¹⁰ „женске“ форме специјализованих персоналних именица (називи по звању, занимању, друштвеним улогама и интерперсоналном односу, својствима и сл.) говорили смо у више наврата.¹¹ Овога пута ћемо указати на једну паралелу која прилично уверљиво указује на то да би се доследна феминизација, ако се укорени, у српском језику могла посматрати као својеврсни говорни поремећај, тј. као колективна афазација којом би била захваћена већина изворних говорника српског језика.

4. Скрећемо пажњу на формулацију да моција рода подразумева „к о л е б а њ а у употреби мушких и женских назива у примени на лица ж. пола“ (т. 3.3),

¹⁰ Наша истраживања говоре да на само мовирање (постојање моционих парова) пресудно утиче категоријална природа појма, првенствено удео интерперсоналне релације (исп. *другарица* ↔ *друг*, *ученица* ↔ *ученик*), док на изразитије учвршћивање појединих мовираних форми (нпр. *васпитачица*, *учитељица*, *наставница*) пресудно делује дечији говор, тј. по природи непојмовно (очигледно) дечије мишљење (о томе у Радић 2011).

¹¹ Сви радови посвећени том питању наведени су у Радић 2011: 43. Посебан нагласак смо стављали на повезаност именичке моције и референције, на шта је у србистици поодавно скретала пажњу Милка Ивић. О повезаности именичке моције с „категоријом особности“ (= одређена референција) говорила је и Еугенија Барић (Вагић 1987). Ту се, међутим, не опажа да у примени типа „*Predsjednik Indira Gandhi*“ (17) атрибутив *предс(ј)едник* не долази као израз „категорије особности“ (идентитет је изражен са *Индира Ганди*), већ као назив друштвене улоге *Индира Ганди*. Конструкција „*Predsjednica Indira Gandhi*“ била би смислена само онда ако би подразумевала посебан (женски) начин обављања улоге председника, тј. ако би *предс(ј)едник* и *предс(ј)едница* било засновано на разлици типа *глумац* и *глумица*. Услови који дозвољавају појаву презимена у мовираној форми (у колоквијалној пракси форме типа *Гандијева* неретко долазе као једини израз идентитета женске особе) важе и за називе по звању, занимању, улози и сл. (*председница* – „та“ жена председник).

што би се могло тумачити као нечим омогућена говорна слобода избора формација типа *председник* или *председница*. Како смо видели, принцип привативне опозитности моционог пара подразумева да се члан који у језику функционише као општи назив (назив улоге и неодређеноперсонални назив по улози: *професор*, *директор*, *посланик*) у говору примењује и као ознака за лице мушког пола, док други (привативни) члан опозиције долази као говорна ознака за одређено (под посебним условима и неодређено) лице женског пола (*учитељица* ’та“ жена *учитељ* / ’жена *учитељ*). То говори да се формације типа *професор* – *професорица* као опозити могу тумачити једино у примени (у говору, *parole*), и то само онда кад се употребљавају као јединице које означавају одређену јединку (*професорица* → ☉ / ’„ова“ жена *професор*’ || *професор* → ☉ / ’„онај“ мушкарац *професор*’) и користе се у ословљавању (*професорице!*, *професоре!*). Семантички потенцијал обе говорно упарене јединице носи она која живи и изван говора (у нашој језичкој свести, *langue*) и своју језичку (семантичку) вредност задобија и чува у другим и другачијим везама (нпр. корелативи типа *професор* ↔ *студент*, *учитељ* ↔ *ученик*). Посматране из ове перспективе, две јединице би се у језику као целини (*langage*) морале посматрати као трочлана логичка структура (*професорица* || *професор* – ПРОФЕСОР), док би се сáмо начело привативне опозитности могло представити као структура сачињена од три семантичке јединице у неједнаком положају: ОБЕЛЕЖЕНО (ПЕРСОНАЛНО ОДРЕЂЕНО) || НЕОБЕЛЕЖЕНО (ПЕРСОНАЛНО НЕОДРЕЂЕНО) – НЕУТРАЛНО (в. фус. 4).

4.1. Слобода избора овде подразумева слободу говорног лица (интерпретатор језичког знака) да, у зависности од говорних околности (начина говора и мишљења), узме јединицу која носи

семантички потенцијал читаве структуре, тј. да одабере реч-појам која подразумева општост и неутралност на сензитивне (очевидне или контекстуално познате, подразумеване) чиниоце говорне ситуације (*гувернер, наставник*), или пак да одабере реч-сигнал којом *непосредно* (творбено-граматичким средствима) указује на пол референтног лица (*гувернерка, наставница*). Први избор подразумева начин (виши ступањ) мишљења који се у психологији представља као „теоријско вербално-логичко мишљење“, док је други избор усклађен с тзв. очигледним (сензитивним) мишљењем (Луѓија 2000: 319–305).¹²

4.2. Да доследна феминизација језика подразумева повратак на „очигледно“ мишљење као нижи ступањ људске мисли у онтогенези и филогенези, најдиректније показују захтеви налогодаваца и креатора „родно осетљиве употребе“ српског језика. Наводи се, наиме, да „Европска заједница [...] захтева да жена буде видљива у актима и законима“ (*Муке са језиком*, интернет); Свенка Савић (интернет), један од идеолога феминизма код нас, подржава „истраживачице које се залажу за видљивост жене“ у језику, говорећи о томе да је код нас жена „*skrivena jezikom*“ и тражећи да се језиком покаже „*stepen vidljivosti žena*“ у друштву. Слободу избора општих („мушких“) форми она тумачи као показатељ „*prakse seksističke upotrebe srpskog jezika*“. На сајту Удружења новинара Србије иста та појава се тумачи као одраз архаичности језика: „Српски језик је архаичан и, самим тим, родно неравноправан. Речи за поједина женска занимања већ постоје (директорка, професорка...), за нека се могу лако направити по уобичајеним моде-

¹² Код нас је одавно (у раду из 1935. године) примећено да се „женски“ ликови презимена појављују у „говору интимном, саобраћајном, ’уличном’, ’народском“ (према Стојановић 2006: 286), дакле, у комуникативним оквири-ма који допуштају очигледно мишљење.

лима српског језика, док код неких имамо утисак да силом мењамо језик“ (*Муке са језиком*).¹³

5. Инсистирање феминиста да се у примени на лица женског пола доследно употребљавају „женски“ облици назива звања и занимања подразумева, дакле, поништавање слободе избора дате нам матерњим језиком и његовом граматиком. Овде ћемо се, коначно, приближити проблему менталне деградације. Најпре ћемо се задржати на учењу Романа Јакобсона о начинима организације језичког знака, а потом и на његовом тумачењу говорног поремећаја (афазиса) названог „поремећај сличности“ (Jakobson 1988), на који умногоме подсећа пракса доследног феминизирања у српском језику.

5.1. Наиме, Јакобсон указује на то да „svaki jezični znak uključuje dva načina organizacije“ (Jakobson 1988: 58). Један је *комбинација* (слагање) – начин организације који се одвија на синтагматској равни, где се „svakim ostvarenim okupljanjem jezičnih jedinica one povezuju u kakvu višu jedinicu“. За нашу тему је важнији други начин организације језичких знакова, назван *селекција* (изабирање): „Izbor među alternantama podrazumijeva i mogućnost zamjene jedne

¹³ Појава да у *Речнику српскохрватског књижевног језика* уз многе мовиране форме нема ни потврда ни извора упућује на закључак да су такве јединице поодавно почели правити сами лексикографи (о томе у Радић 2010), вероватно под утицајем загребачке (у основи „нештокавске“, тј. несрпске) говорне праксе. Опште је познато да су мовиране ликови у говорној речи Хрвата знатно присутнији него код Срба (о томе в. Стојановић 2006). Ово је, свакако, узроковано тиме што је моција рода препозната као један од начина да се прави разлика између „хрватског“ и „српскохрватског“ (тј. српског) књижевног језика. У вези с тиме, Е. Барић констатује да „Praksa srpsko-hrvatskog (sic!) jezika i dalje, unatoč давним glasovima u prilog ženskim likovima ženskih zanimanja, odstupa znatno više od prakse hrvatskog (sic!) književnog jezika [спац. Ј. Р.]“ (Barić 1987: 17).

drugom, kojoj je s jednog motrišta jednakovrijedna a s drugog različna. Zapravo su izbor i supstituiranje dva lica jedne te iste operacije“ (Jakobson 1988: 58). У вези с овим ставом, поново подсећамо на запажање да се немовиране (опште) форме персоналних назива типа *директор* примењују на женска лица чак „и у случајевима када им у принципу корелирају мовирана феминина“ (в. т. 3.2.2): избор знака *директор*, који је „с једног мотришта једнаковриједан“ знаку *директорица* „а са другог није“, зависи, дакле, од „мотришта“ интерпретатора знака.

5.2. Јакобсон на истом месту указује на важност Персовог (Charles Sanders Peirce) налаза да постоје „*dvije referencije što služe interpretatoru znaka – jedna prema kodu a druga prema kontekstu*“ (Jakobson 1988: 59).¹⁴ Он објашњава да се у сваком од та два начина знак „*odnosi prema kakvoj drugoj skupini jezičnih znakova, u prvom slučaju zamjenljivošću, a u drugom svrstavanjem*“ и да је одређену значењску јединицу могуће заменити другим, „*izričitijim znakovima istoga koda, čime se otkriva njegovo opće značenje, dok mu je kontekstualno značenje određeno njegovom povezanošću sa drugim znakovima unutar istoga niza*“ (Jakobson 1988: 59).

Као врло добра илустрација овога објашњења може послужити избор знака *професор* у контекстима типа *професор Ана Јелић* или *професор Милан Јелић*: контекстуалну вредност јединице *професор* открива њена повезаност са *Ана Јелић* (женска особа) или *Милан Јелић* (мушка особа), док сам избор јединице *професор*, наспрам које у српском језику стоје корелати *студент* и *ученик*, открива њено опште значење.

¹⁴ По свему судећи, ово Персово *код* одговара Сосировом ентитету званом *langue* (језик), а контекст Сосировом *parole* (говор). Истих се разлика (димензија) тичу и поменути Јакобсонови термини *селекција* и *комбинација*.

На делу је процес сврставања, што подразумева парадигматски однос с другим јединицама из исте сфере именовања: *професор*, *доцент*, *асистент* (универзитетска звања); *професор*, *учитељ*, *лекар*, *судија*, *адвокат* и сл. (занимања). За разлику од општепојмовне лексеме *професор*, њен говорни парњак *професорица* нема појмовну (општу и неодређеноперсоналну) вредност, већ живи на логичком нивоу нижега ранга: *професор* бива повезано са *професорица* само у контексту, било ванговорном (*професор* → ☺, а не *професорица* – ☹), било говорном (*професорица* и *професор*).

6. Јакобсон показује да важност разликовања два поменута начина организације језичких знакова (селекција и комбинација) понајбоље одражавају симптоми различитих облика афазije: „*Svaki se oblik afatičnog poremećaja sastoji u više ili manje teškoj narušenosti bilo sposobnosti izabiranja i zamjenjivanja bilo sposobnosti slaganja i kontekstuiranja. Prva bolest donosi sobom pogoršavanje metajezičnih operacija, druga pak narušava sposobnost kojom se održava hijerarhija jezičnih jedinica. U prvom se tipu afazije potiskuje relacija sličnosti, a u drugom relacija susljednosti [узастопности]. Pri poremećaju sličnosti tuđom biva metafora, pri poremećaju susljednosti pak metonimija*“ (Jakobson 1988: 71). Навешћемо пример који добро илуструје један од блажих видова нарушене способности изабирања и замењивања, а тиме и метајезичких операција: један „*bolesnik nikada nije izgovaraо riječ nož samu, nego je, već prema porabi i okolnostima, nož alternativno nazivao šiljilo za olovke, gulilo za jabuke, nož za rezanje kruha, nož i vilica [...]; tako se riječ nož od slobodna oblika, kadra da se pojavljuje sama, premetnula u vezani oblik*“ (Jakobson 1988: 62).

6.1. У вези с овим примером Јакобсон подсећа на увржено мишљење

Јованка Ј. Радић

да „*riječ izvan konteksta nema nikakva značenja*“ и констатује да је ваљаност те тврдње „*omeđena na afaziju, ili, točnije, na jedan tip afazije*“, јер само за болесника с поремећајем сличности „*izdvojena riječ zapravo ne znači drugo do li 'tralala'*“ (Jakobson 1988: 61). Овде је важно подсетити на то да феминисти негирају чињеницу да су именице типа *посланик* по себи (као речи-појмови) неутралне на податак о полу, што их наводи да избор такве речи у контекстима типа *посланик Ана Јелић* тумаче као показатељ „*seksističke upotrebe srpskog jezika*“, тј. свести о подређеном положају жене у друштву. Појава да афазичар нема способност да за различите ножеве каже просто *нож*, већ за сваки нов примерак другачијег облика и намене изналази посебне сложене називе, у потпуности одговара настојању да се називи звања и занимања доследно диференцирају у зависности од пола („*рода*“).¹⁵

6.2. У најмању руку је чудно да чак ни водећи „лингвисти“ феминисти (а занимљиво је да су то већином жене), не опажају да видљивост било које ствари у језику, укључујући и жену, подразумева свест о тесној повезаности речи и ствари, што је основна карактеристика очигледног мишљења, својственог деци узраста до 10-12 година. Тумачећи појаву да особа с поремећајем сличности није кадра да именује показани јој предмет (нпр. уместо *оловка* каже „*Za pisanje*“), Јакобсон закључује да код ње видљивост оловке (показана стварна или нацртана оловка) потискује речити знак: „*rječit je znak potisnut znakom pikturalnim*“ (Jakobson 1988: 62–63). У вези с овим, он се поново позива на Перса, који би рекао да се такви болесници „*ne uspijevaju od indeksa ili ikona prikloiniti odgovarajućem rječitom simbolu*“

¹⁵ Чудно је да се ни са аспекта „родне“ (не полне) равноправности жени посланику, нпр., не дозвољава евентуално лично осећање да је „посланик“, а не „посланица“.

(Jakobson 1988: 63). Да би ствари биле видљиве у језику услов је, дакле, да стојимо на нивоу очигледног мишљења, тј. да се наша мисао не одвоји од ствари (или њихових „слика“) и да се не уздиже на ступањ вербално-логичког мишљења.

7. Ако би се таква говорна пракса укоренила, она би нужно била непремостива сметња у развоју мишљења генерација које би стасавале у таквом, идеолошки наметнутом језичком миљеу. Стално повезивање назива за лица с полом (стално мовирање) допринело би да седмогодишње дете остане на стадијуму менталног развоја који му не допушта да прихвати ваљаност исказа „*Наш учитељ је права ћачка мајка*“ (са *мајка* које је употребљено као метафора), уз аргументацију да „он [учитељ] није женско“ (Marjanović 1984: 66).¹⁶ Дечији одговори на наведено и њему слична питања показују ваљаност налаза да развој значења речи подразумева етапно кретање од речи-етикете до речи-појма (Vigotski 1996: 106–139, 203–213), чији је главни пратилац постепено кидање веза између речи (симбол) и њоме означене појаве (референт). Трасу тога пута у појединим дијалектима српског језика врло добро назначавашу именице *мама*, *мати*, *мајка*, речи резервисане за различите логичке нивое.¹⁷

7.1. За сагледавање могућих последица доследне феминизације српског језика важно је имати на уму и то да се значења речи типа *учитељ* 'биће које

¹⁶ Наведени пример, уз друге њему сличне дечије реакције, тумачимо у Радић 2009.

¹⁷ Код банијских Срба именица *мама* живи као „име-етикета“, знак везан само за „ову“ (једину „моју“) мајку; *мати* живи као знак којим се представља (репрезентује) мајка одређеног лица – 'жена у односу на дете или децу коју је родила – синове и кћери'; *мајка* је појам општег типа (релатив), чија би се основна вредност могла дефинисати као 'она/оно што делотворно даје живот (што рађа и храни, што је основа чему) у односу на оно чему је дала (/даје) живот' (в. Радић 2012: 437–441).

подучава' не могу учити на остензиван начин – „putem eksplicitnog pokazivanja referentne појаве“ (уобичајена „референтна појава“ је људско биће, одрасла особа), већ се морају учити „putem 'implicitne, kontekstualne reference“ (извлачити се из контекста).¹⁸ Реч *учитељ* не прати никава „општа“ ментална слика: као примењена јединица, та реч или има неодређеноперсоналну вредност, или је везана за одређен реални лик, тј. за одређено („ово“ или „оно“) лице. Само такви (очигледни) односи између речи и реалних појава (персона), у многим ситуацијама налажу градњу мовиране форме (*учитељ* → ☺, *учитељица* → ☹, али не и *јединка*, *пешак*, *коњаник*, *причалица*).

7.2. Нужно је, стога, очекивати да ће диригована контекстуална расподела јединица типа *помоћница* и *помоћник*, коју више не условљава информативност већ „родна сензитивност“ (тимае и својеврсна остензивност, „видљивост“ особе – женске или мушке), негативно утицати на процес одвајања речи од означених појава, а тиме и на развој мишљења и формирање значења у језику. Вероватно је да дејство већ увелико „феминизираниог“ јавног говора чини да се четворогодишње дете, које зна само за *васпитачице* (не зна за *васпитаче*), своје другу обраћа речима „Ниси ти мој *васпитач*“, или да на мајчину формулацију „Ја сам твој *помоћник*“ реагује речима „Ти не можеш бити мој *помоћник*, ти си женско“.

Литература

1. Barić, Eugenija (1987), „Mocijski parnjaci i njihova upotreba“, *Rasprave Zavoda za jezik* 13, Zagreb, 9–18.
2. Vigotski, S. Lav (1996), *Mišljenje i govor, Problemi opšte psihologije* (tom drugi), Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
3. Vorf, Li Bendžamin (1979), *Jezik, misao i stvarnost*, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
4. Jakobson, Roman (1988), „Dva aspekta jezika i dva tipa afatičnih smetnji“, у: R. Jakobson i M. Hale, *Temelji jezika*, Zagreb: Globus, 51–76.
5. *Kat.*, Aristotel, *Kategorije*, (превод М. Марковић), Beograd: Kultura, 1954.
6. Клајн, Иван и Милан Шипка (2008), *Велики речник страних речи и израза*, Beograd: Прометеј.
7. Lurija, R. Aleksandar (2000), *Jezik i svest*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
8. Marjanović, Ana (1984), *Razvoj značenja reči*, Beograd: Prosveta.
9. *Met.*, Aristotel, *Metafizika* (превод, коментари и напомене С. Благојевић), Beograd: Paideia, 2007.
10. Moris, Čarls (1975), *Osnove teorije o značima*, Beograd: BIGZ.
11. *Муке са језиком*, интернет, доступно на <http://www.mukesajezikom.rs/> (сајт Удружења новинара Србије).
12. Радић, Јованка (2009), „Метафора и метонимија у детињству речи“, *Српски језик*, Beograd, XIV/1–2: 347–460.
13. Радић, Јованка (2010), „О граматичком одређењу назива за лица у српској лексикографији“, *Наш језик*, Beograd, XVI/3–4: 50–61.
14. Радић, Јованка (2011), „Именички род у језику и равноправност полова у друштву (Логички нивои и моција рода у српском језику)“, *Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности I*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, 43–57.
15. Радић, Јованка (2012), „Мама, мати, мајка – три речи за три логичка нивоа“, *Српско језичко наслеђе на простору данашње Црне Горе и српски језик данас*, Никшић, 427–444.

¹⁸ О та два начина савладавања значења речи у онтогенези в. Marjanović 1984: 15.

16. Радић, Јованка (2013), „Заменички систем – основа језика и говора (теоријско-методолошки приступ)“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, Нови Сад, LVI/1: 7–24.
17. Savić, Svenka, „Uputstva za standardizaciju rodno osetljivog jezika“, интернет, доступно на <http://www.zenskestudije.org.rs>. За остало в. <http://www.womenngo.org.rs/>, <http://www.e-jednakost.org.rs/> (приступљено 23. септембра 2013).
18. Стојановић, Смиљка (2006), „Моција рода у функцији еманципације“, *Српски језик*, Београд, XI/1–2: 285–307.
19. Ђорић, Божо (1982), *Моциони суфикси у српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.
20. Ђорић, Божо (2006), „Граматички род и питање полне дискриминације у језику“, *Српски језик*, Београд, XI/1–2: 51–63.
21. *Forum.fil*, интернет, доступно на <http://forum.fil.bg.ac.rs/index.php?topic/12958-feminizacija-jezika/> (приступљено 27. септембра 2013).

CONSISTENT “FEMINIZATION”: AN EXPRESSION OF GENDER EQUALITY AWARENESS OR A PATH TO MENTAL DEGRADATION

Summary

The paper draws attention to the similarities between feminist pleas for “women’s visibility in the language” (the demand to consistently include gender indicators into professional names and titles) and a particular type of aphasia. This is namely the so-called “similarity disorder”, whose symptoms were analyzed and systematically described by Roman Jakobson. This type of disorder becomes manifest as a more or less impaired capacity for selection and substitution of linguistic signs, which on the one hand have equal values, while on the other, they are different. The tendency to consistently (nominally) differentiate by sex (“gender”) professional titles and names corresponds to a situation when an individual affected by aphasia lacks the capacity to use the word *knife* to designate various types of knives, but rather invents complex alternate names (e.g. *pencil-sharpener*, *apple-parer*) for every single item of a different shape and purpose. The difference is that an aphasic person has an impaired capacity of selection, whereas feminists strive to abolish the freedom of selection. The paper presents the mechanism of the motion of nouns in the Serbian language and demonstrates that unmotivated items have two different values: one is related to verbal logical reasoning (*profesor* – a role, person performing that role), whereas the other is related to what is apparent. That lower level of reasoning implies an ostensive and/or iconic reference, and, consequently, gender sensitivity (*profesor* – male professor, and *profesorica* – female professor).